

НАЙМЕННІ ГАСПАДАРЧЫХ ПАБУДОЎ У ГАВОРКАХ БЕЛАРУСКА-РАСІЙСКАГА ПАМЕЖЖА

Лексіка, звязаная з архітэктурай і дойлідствам, патрабуе лінгвістычнага даследавання, бо моўнае багацце гэтай семантычнай групы падкрэслена выяўляе спецыфічныя адметнасці народна-жыллёвага будаўніцтва на тэрыторыі беларуска-расійскага памежжа. Адным са значымых у гэтых адносінах рэгіёнаў з’яўляецца Усходняе Палессе, значную частку якога займае Гомельская вобласць.

На адметнасці архітэктуры і дойлідства Гомельшчыны пэўны ўплыў аказалі традыцыі памежных абласцей Расіі. Адбывалася і адваротная сітуацыя, калі пэўныя архітэктурна-будаўнічыя рысы развіваліся на Гомельшчыне або прыходзілі да гомельскіх будаўнікоў з іншых беларускіх мясцовасцей і распаўсюджваліся далей на ўсход – на расійскія землі. На беларуска-расійскім памежжы Гомельскай вобласці зліліся разам і духоўная, і матэрыяльная культура нашых продкаў – усходніх славян і сфарміравалі вельмі своеасаблівы і ў нечым нават унікальны пласт духоўнай і матэрыяльнай культуры.

Адной з захаваных у гаворках Гомельшчыны лексіка-тэматычных груп будаўнічай і архітэктурнай лексікі з’яўляюцца найменні гаспадарчых пабудоў. Даследаванне ўказанай групы лексікі выконвалася ў межах руска-беларускага навукова-даследчага праекта па дагавору Г 12-030 ад 15 красавіка 2012 г.

У традыцыйную сядзібу ўсходніх славян спрадвечу ўваходзілі і працягваюць заставацца складнікамі такія гаспадарчыя пабудовы, як *баня*, *гумно*, *дрывотня*, *летняя кухня*, *прыстройка*, *сарай*, *сенцы*, *скірдоўка*.

Знакамітай усходнеславянскай традыцыяй з’яўляецца лазня. Спецыяльная пабудова для мыцця з парам сёння сустракаецца ў Гомельскай вобласці ў многіх сядзібах. Больш таго, наяўнасць лазні ў двары – гэта прыкмета гаспадарлівасці і заможнасці. У беларускай літаратурнай мове замацавалася лексема *лазня*, якую М. Фасмер узводзіў да дзеяслова *лазитъ* [1, с. 450]. Магчыма, слова было запазычана з польскага *łaźnia*, хаця У. Даль, вывучыўшы гаворкі ўсходнеславянскіх моў, указаў на наяўнасць у іх наймення *лазня* [2, с. 45]. У маўленні жыхароў беларуска-расійскага памежжа Гомельскай вобласці часцей пачуеш варыянт *баня*: *Бані тады добрыя былі, топяць, а тады ужэ і мыюцца* (в. Старое Сяло, Ветк.) [3]. Слова захавалася на тэрыторыі Гомельшчыны са старажытных часоў. М. Фасмер параўнаў лексему з яе славянскімі адпаведнікамі і меркаваў паходжанне лексемы ад народна-лацінскага **bāneim*, на карысць чаго і лацінскае *balneum*, а таксама грэчаскае *βαλανετον* [4, с. 121]. Падобную этымалогію выявіў І. І. Сразнеўскі, прывёўшы семантычна роўныя італьянскае *bagno* і іспанскае *baño* [5, с. 42].

Сярод гаспадарчых пабудоў традыцыйнай сядзібы беларуска-расійскага памежжа пачэснае месца займаюць памяшканні для жывёл. У гаворках перш за ўсё фіксуюцца іх найменні, матываваныя назвамі “насельнікаў”: *Кароўнік у нас небальшы* (в. Хальч, Ветк.). Частым выпадкам з’яўляецца лексічная варыянтнасць намінацыі памяшканняў для хатніх жывёл. Для ўтрымання буйной рагатай жывёлы адзначаецца яшчэ двухслоўнае найменне *кароўскі хлеў*: *Каровы ўсягда там, у кароўском хлеве* (в. Хальч, Ветк.). Слова *хлеў* з’яўляецца ўласцівым для гаворак Гомельскага рэгіёна: *Скаціну дзержым у хлеву* (в. Івакі, Добр.). Куры ў жыхароў Гомельшчыны трымаюцца ў памяшканнях пад назвамі *куратнік* і

куросадня: *Куратнік* – то для курэй (в. Старое Сяло, Ветк.); *Куры ў мяне у куросадні* (в. Стаўбун, Ветк.). Некаторая разнастайнасць адзначаецца таксама для наймення “жылля” свінняў: *Свінарнік зараз ужо не трымаем* (в. Старое Сяло, Ветк.); *Есць у мяня парасячы катушок* (в. Хальч, Ветк.). Зрэдку для хатніх жывёл і птушак у Гомельскіх гаворках адзначаюцца найменні, якія

традыцыйна называюць гаспадарчыя пабудовы з іншым функцыянаваннем:

Пуня – пабудова для ўтрымання курэй (в. Старое Сяло, Ветк.).

Самай частотнай намінацый гаспадарчых пабудоў на Гомельшчыне стала лексема *сарай*. Адпаведнае памяшканне мае шмат функцый, у тым ліку – можа выкарыстоўвацца як месца ўтрымання жывёлы: *У сарае свінні у мяне стаяць* (г. Добруш); *Каровы і другія у сараях стаяць* (в. Стаўбун, Ветк.).

У некаторых гаспадарках *сарай* прыстасаваны для іншых гаспадарчых патрэб: *У сарай робім сенавал каб яшчэ не будаваць болей нічога* (в. Церахоўка, Добр.), *На двары – сарай, там – інструменты усякія, лапаты, граблі* (в. Івакі, Добр.).

Этымалогія лексемы відавочна ад цюркскіх моў. Так, турэцкае і татарскае *sarai*, персідскае *sara* мае семантыку ‘палац’. Ва ўсходнеславянскіх гаворках слова перажыло другасную семантызацыю і змяніла значэнне амаль на антанімічнае.

У гаворках усходніх славян лексема *сарай* з’яўляецца надта ўжывальнай і часта выступае як агульнае найменне для гаспадарчых пабудоў рознага кшталту, аб чым сведчыць полісемія назвы:

дровы лежаць, як сарай, с крышай, штоб дошч не намачыў і снегам не замело (в. Івакі, Добр.). Для дроў таксама ладзілася *пуня*: *Дровы свае я ў пуні захоўваю, тады ездзілі, рэзалі, высякалі самі, а цяпер пенсію прынясуць, машына прывязе, а я ўжо сама у пуню іх пазаношу* (в. Стаўбун, Ветк.). Па звестках жыхароў Гомельшчыны, часам пад дровы прыстасоўвалі *падпавецце*: *І так і дровы маглі і ў падпавецце паскладаць* (в. Стаўбун, Ветк.).

Асобны падыход у гаспадароў быў да зерня. Гэта была і ежа, і маёмасць, якую можна было прадаць. Гаспадарчая пабудова для складвання і абмалоту зжатага збожжа часта называецца *гумно*: *Эта после вайны так называлі гумно, там зерно сушылі, малолі* (в. Івакі, Добр.). Лексема мае старажытныя агульнаславянскія карані. М. Фасмер прыгадваў яе адпаведнікі ў многіх славянскіх мовах і выказаў меркаванне пра паходжанне слова ад складання **gi* ‘буйная рагатая жывёла’ і дзеяслова *мну* (*мять*). Такім чынам, першасная семантыка наймення – ‘месца, дзе жывёла мне, топча скошаны хлеб’ [4, с. 474]. Пазней значэнне змянілася – ‘месца, дзе ставяць хлеб і дзе яго малоцяць’ [2, с. 408].

Пабудова, дзе сушылі зерне, таксама называецца *ёўня*: *Былі такія ёўні, дзе зярно сушылі* (в. Старое Сяло, Ветк.). Часам лексема мае іншую семантыку: *У нас ёўняй баню называлі* (в. Старое Сяло, Ветк.). Найменне вядома многім усходнеславянскім гаворкам: украінскае *евня*, у заходніх рускіх гаворках лексема мае варыянты *ёвня* і *евня* і значэнне ‘пабудова для сушкі снапоў перад малацьбой’ [8, с. 312]. Прыводзячы як сінонім да слова *ёвня* ‘зернесушылка’ старажытнарускія *гумно* [8, с. 312], *клуня*, *овинь* [2, с. 513], этнографы цікава апісваюць адпаведнае прыстасаванне: “*Евня* устраивается наподобие бани. Такая же делается печка, как в бане, с каменкой. Топится *евня* мелкими коротенькими дровцами. Пол у *евни* выстилается кирпичом или вымащивается досками. В *евне* моются, как в бане. В *евне* нет овинной базы” [8, с. 312]. Так што полісемія наймення ў гомельскіх гаворках небеспадстаўная.

Паводле этымалогіі слова *ёўня* вызначаецца як балтызм [Фасмер, 1, с. 6]. Адрозненне ў пачатковых гуках варыянтаў *ёўня* – *ёўня*, *евня* – *ёвня* абумоўлена

гістарычным змяненнем націскаго [э] - [о] у пачатку слова. Вынік міжскладовай дысіміляцыі галосных, пераход быў характэрным для ўсходнеславянскіх моў і не кранаў паўднёvasлавянскія. У гэтымалагічна роднасным старажытнарускім *овинь* змена пачатковага [э] - [о] адбылася, а ў выпадку са старажытнарускім словам *евья* пераходнае змяненне пашырылася не на ўсе ўсходнеславянскія гаворкі. Магчыма гэта звязана з наяўнасцю пасля зычнага слабога рэдукаванага (параўнаем, беларускае *елка* – рускае *ёлка*) або рознай якасцю ва ўсходнеславянскіх гаворках наступнага пасля пачатковага галоснага зычнага.

Прааналізаваныя найменні гаспадарчых пабудоў, зафіксаваныя ў гаворках Гомельскай вобласці на тэрыторыі беларуска-расійскага памежжа, дазваляюць прыйсці да высновы, што развіццё грамадства і навукова-тэхнічныя змяненні сучаснасці паўплывалі на памяншэнне частотнасці ўжывання і тэматычнай разнастайнасці найменняў гаспадарчых пабудоў. Знікненне некаторых відаў гаспадарчых работы прывяло да ліквідацыі адпаведных найменняў. Указаныя факты вымагаюць больш дэтальнага звароту да моўнага матэрыялу, які яшчэ пакуль захоўваецца ў гаворках, з мэтай яго лексікаграфічнай фіксацыі.

Па структурных адметнасцях большая частка даследаваных назваў – адзінкавыя словы. Словазлучэнні сустракаюцца даволі рэдка (*кароўскі хлеб*).

Разгляд семантычных адметнасцей слоў разгледжанай лексіка-семантычнай групы выяўляе сярод іх частую мнагазначнасць (*еўня, пуня*), а таксама розныя тыпы варыянтнасці (фанетычную – *еўня, ёўня*, лексічную – *баня, лазня*).

Большасць прааналізаваных лексем мае старадаўняе агульнаславянскае паходжанне. Найменні захоўваюцца ў Гомельскіх гаворках з часоў агульнаўсходнеславянскага адзінства. У генетычных адносінах многія з прааналізаваных найменняў маюць славянскія карані (*дрывоўня, курасадня, куратнік, кароўнік, свінарнік*). Разгледжаныя лексемы сведчаць аб пастаяннай міграцыі моўнага матэрыялу ў гаворках. Некаторыя назвы з'яўляюцца запазычанымі ці вытворнымі ад запазычаных каранёў. Часцей сустракаюцца балтызмы (*пуня, ёўня*), абумоўленыя тэрытарыяльным суседствам беларусаў і прыбалтыйскіх народаў. Праз гаворкі беларуска-расійскага памежжа ўказаныя балтызмы трапілі ў гаворкі рускай мовы. Наяўнасць і трывалае замацаванне цюркізма (*сарай*) тлумачыцца ўплывам суседніх рускіх гаворак, для якіх ўласцівыя шматлікія запазычанні з цюркскіх моў, што засталіся яшчэ з часоў татара-мангольскага нашэсця.

Спіс літаратуры

1. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 2: Е – Муж. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – 672 с.
2. Даль, Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Даль. Т. 1 : А – З. – М. : Русский язык, 1978. – 699 с.
3. Прыводзіцца фактычны матэрыял картатэкі лінгвістычнай лабараторыі кафедры беларускай мовы УА «Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт імя Ф. Скарыны» з указаннем лакалізацыі (населеных пунктаў Гомельскай вобласці) і захаваннем фанетычных і граматычных адметнасцей мясцовага вымаўлення.
4. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 1: А – Д. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1986. – 576 с.

5. Срезневский, И. И. Материалы для словаря древне-русского языка: в 3 т. / И. И. Срезневский. Т. 1 : А–К. – С-Пб. : Типография Императорской Академии наук, 1893. – 771 с.

6. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Сороколетова [гл. ред.]. Вып. 36 : С – святковать. – С-Пб. : Наука, 2002. – 344 с.

7. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка : в 4 т. / М. Фасмер. Т. 3: Муза – Сят. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева. – 2-е изд., стер. – М. : Прогресс, 1987. – 832 с.

8. Словарь русских народных говоров / под ред. Ф. П. Филина [гл. ред.]. Вып. 8 : Дер – ерепенился. – Л. : Наука, 1972. – 370 с.

Список скарачэнняў

Ветк. – Веткаўскі раён Гомельскай вобласці

Добр. – Добрушскі раён Гомельскай вобласці